

EROS IN GRIEKSE LYRIEK¹

Graag begon ik deze reeks bedenkingen over 'Eros in Griekse lyriek' (en met name bij Sappho) met een gedicht van Bredero. Niet om iets te bewijzen (want een literator hoeft niets te bewijzen). Wel om iets te suggereren.

*Vroeg in den dageraad de schone gaat ontbinden
Den gouden blonden tros, citroenig van couleur,
Gezeten in de lucht, recht buiten d'achterdeur
Daar groene wijngaardloof ooit lauwen muur beminde.*

*Dan beven amoureux de liefelijkste winden
In 't gele zijdig haar en groeten met een geur
Haar goddelijk aanschijn, opdat zij deze keur
Behield: van dagelijks haar daar te laten vinden.*

*Gelukkig is de kam, verguld, van elpenbeen,
Die deze vlechten streelt, dit waardig zijnd' alleen;
Gelukkiger het snoer, dat in haar dikke tuiten*

*Mijn ziele mee verbindt, en om 't hoofd gaat besluiten,
Hoewel ik 't liever zie: wild-golvig na zijn jonst:
Het schone van natuur passeert doch alle konst.*

Dit sonnet over het meisje dat 's morgens vroeg haar wild blond haar samenbindt en bij de jongen het verlangen wekt (het irrationele verlangen) om kam te mogen zijn of lint of om zijn ziel te laten opsluiten in de haarwring - dit sonnet is één van de door en door erotische gedichten uit de Nederlandse literatuur. De sensualiteit (het beleven van zintuiglijkheid) is intens aanwezig en in overvloed verspreid over het hele gedicht. We moeten naar bv. Sappho en Alkaios om analoge erotiek te vinden. Het begrip liefde (geestelijk en abstract) wordt vervangen door iets concreets (iets menselijks - iets sensueels). Het gaat om een totaal (universeel) beleven - niet om een fragmentair beleven dat je voor jezelf zou bedenken of construeren in bepaalde omstandigheden.

Als Alkaios over de geliefde schrijft (zingt) dan doet hij dat vanuit sensualiteit en vanuit diezelfde sensualiteit schrijft hij een ode aan de stroom Ebros.

¹ Deze tekst is gemaakt en gebruikt voor lezingen te Leuven (K.U.), Gent (Griekenland-centrum R.U.) en Tongeren (Gallo-Romeins Museum). Hij is amper gewijzigd en draagt dus de sporen van zijn reden van bestaan. J.B.

*Ebros - lieflijke stroom
u vloeit bij Ainos
in de purperen zee.
U ruist door Thrakië
het land - waar helden te paard
de arena betreden.*

*Talloze meisjes staan
rondom u gebogen.
Hun handen zijn teer.
Ze wrijven de huid van hun dijen
vol tover.*

*Uw water is zalf -
mild in zijn loop.*

In het sonnet van Bredero is er (behalve de sensualiteit) nog een aspect (een toeval, een detail - wie zal het zeggen) waar ik uw aandacht voor wil vragen. Het eerste vers is: *Vroeg in den dageraad de schone gaat ontbinden.* En het laatste vers is: *Het schone van natuur passeert doch alle kunst.*

Het hele sonnet wordt verpakt (ingekaderd - gevangen) tussen die twee verzen met het woord schoon zoals het grote rode schilderij van Newman in het Stedelijk Museum in Amsterdam wordt begrensd (voltooid - gevangen) door links een streep ultramarijn en rechts een streep cadmiumgeel. Het schilderij heet: *Who's afraid of Red, Yellow and Blue.* Het is 245 x 543 cm groot. "Je moet mijn schilderij van dichtbij bekijken - zegt Newman. Dan geeft de ontmoeting met het rood (met het corpus) een schok. Het schilderij markeert een ontmoetingsplaats. De toeschouwer voelt zich uitgeleverd aan het rood van het schilderij want hij ziet de grenzen niet."

Iets dergelijks gebeurt bij erotische literatuur. Sleutelwoord voor het eerste en laatste vers van het sonnet van Bredero is schoon: *De schone* in het eerste - *het schone* in het laatste. Daartussen de erotiek die overweldigt.

De Griekse traditie en met name de Griekse lyriek is erg geïnteresseerd in - en soms opgewonden over de relatie tussen erotiek en schoonheid. Toen Charmides (de zoon van Glaukoon) zijn intrede deed (het is een verhaal van Platoon) - was Sokrates erg onder de indruk.

Zijn gestalte en zijn schoonheid - zei hij - waren ongelooflijk. Ik had het gevoelen dat alle jongens verliefd op hem waren. Dat kon je afleiden uit de beroering die er ontstond van toen hij binnen kwam. Aanbidders zaten hem achterna. Dat hij op ons, volwassenen, indruk maakte - tot daar aan

toe. Maar ik zag de kinderen bezig - ook de kleinsten: hun ogen lieten hem geen moment los. Ze keken naar hem als naar het beeld van een god. Zijn gelaat was wonderbaar. Cherefoon merkte toen op: als hij zich zou uitkleden dan heb je geen oog meer voor zijn gelaat - zo perfect is de schoonheid - van zijn hele lijf.

(vgl. Platoon: *Charmides* 154)

Het spreekt voor zich dat de Grieken (in de plastische kunst, bijvoorbeeld) veel aandacht besteedden aan vrouwelijke vormen en zelden de lelijkheid uitbeeldden. Diezelfde plastische kunst ontwierp de Hermaphrodite - om de hele natuur, de hele erotiek en de hele schoonheid van de mens in één beeld te vatten (zoals Franz Marijnen dat doet met de Ariël-figuur uit *De Storm* van Shakespeare).

In de Griekse literatuur is er Helena. De relatie schoonheid-erotiek bij haar wordt uitvoerig behandeld zowel in epiek als lyriek als dramatiek en bovendien in de filosofie (bij monde van o.a. Isokrates). De getrouwde vrouw Helena (getrouwd met Menelaos) besluit om Paris te volgen en de oorlog tegen Troje wordt uitgevochten om de verloren τιμή ('eer') van Menelaos te wreken. Bij Homeros wordt Aphrodite (godin van liefde en schoonheid) verantwoordelijk gesteld voor de ontvoering van Helena. De schoonheid is verantwoordelijk. Hesiodos daarentegen vindt dat Helena persoonlijk schuldig is.

Voor de lyriek is de schoonheid van Helena (niet in eerste instantie het karakter) de kern van de zaak: de schoonheid vervangt a.h.w. de persoon van Helena (ze valt er mee samen). Voor Aischulos heeft de schoonheid van Helena iets demonisch. En Euripides (die de legende aanvult met enige psychologische en morele elementen) maakt van Helena een schitterende hoer die de tweede aanbieder (Paris) boven de eerste verkiest - omwille van het geld.

De filosoof Isokrates verdedigt met klem dat de schoonheid superieure rechten heeft: schoonheid is het meest precieus - het meest goddelijke van wat een mens kan bezitten. Hij verklaart dat de schoonheid (meer dan alle andere verdiensten) mensen vereeuwigd. De schoonheid - zegt hij - heeft Helena zo machtig als een god gemaakt (haar schoonheid is almachtig en wint elk gevecht).

De vazenschilder heeft niet op het betoog van Isokrates gewacht. De vazen vertellen niet alleen dat Helena met instemming van de goden wordt ontvoerd, maar ook dat Menelaos die zich wilde wreken wordt ontwapend door de erotische schoonheid van Helena.

Dat is wellicht de betekenis van de tussenkomst van Aphrodite en Peitho (de overtuigster) en Eros op het ogenblik dat Menelaos (in de Ilias) aanvalt. Dat is ook de zorg van Hekabe in de *Trojaanse vrouwen* van Euripides: ze raadt Menelaos af om samen met Helena naar Griekenland te reizen.

Een minnaar blijft een minnaar - voor altijd (en op hetzelfde schip verliest hij zijn verstand).

Dat is ook het verhaal van de onoverwinnelijke Eros in het bekende koorlied uit de *Antigone* van Sofokles.

*Liefde triomfantelijke liefde
jij bespringt de beesten.
Op de slapen van de jonge
vrouwen slaap jij
dwaal jij over de zee en
door de kamers van het land.
Geen god geen mensen van een dag
ontkomen jou.
Jij maakt ze wild.*

*Jij verleidt wie koel is - jaagt zijn hart
naar het verderf. Jij maakt
verwarring twist tussen de vader
en de zoon. Jij -
verlangen helder op de ogen
jij verrukkelijke bruid
koningin van koningen - jij onderwerpt
jij wint jij speelt je spel
godin mijn liefde.*

Het erotische verhaal (in de ruime zin van het woord) hoeft niet steeds agressief te zijn. In Ionische context (de *Odussea* bijvoorbeeld) blijkt het fijnzinnig te zijn - geïnspireerd door hoofsheid. Dat is de sfeer waarin Odusseus in bedekte termen zijn liefdesverklaring aan Nausikaä doet.

*Alleen Nausikaä bleef staan - Athena
gaf haar moed en hield de vrees weg uit haar
knieën. Ze weerstond koning Odusseus.
Die nam meteen het woord en zei: ik vraag
uw hulp - prinses. Bent u godin of mens? Als
u godin bent en de velden van de hemel
bewoont gelijkt u op Artemis (een
dochter van de grote Zeus): zo rijzig -
zo mooi - een hemelse verschijning. Als u
mens bent en op aarde woont - moet uw vader
en uw moeder erg gelukkig zijn. Het meest*

*gelukkig is de man die - met geschenken -
u voor zich wint en u naar zijn huis brengt.
Nooit zag ik een man of vrouw zo mooi als u.*

Eros is er niet altijd geweest. Hij is ooit ontstaan (en daarna een bewogen leven gaan leiden). Aristophanes bezingt die geboorte van Eros als hij de geschiedenis van de vogels vertelt.

*In het begin was er de chaos
en de nacht en de zwarte Erebos
en de wijdse Tartaros.
Maar de aarde en de lucht
en de hemel waren er nog niet.
In de oneindige schoot van de Erebos
bracht de nacht (met zijn zwarte vleugels)
een ei voort uit het niets.
Seizoenen gingen voorbij.
Toen werd Eros geboren (de langverwachte).
Hij had gouden vleugels op zijn rug -
die schitterden.
Hij geleek op wervelwind.*

De vleugels (groot en klein) zijn te zien op talloze afbeeldingen. En dat Eros gelijkt op wervelwind hoeft geen betoog. Sappho hanteert een analoge metafoor in fr. 47 (EV)².

*Eros heeft mijn hart geschud
zoals de bergwind op de eiken valt.*

Een meer psychologisch beeld van Eros vinden we bij de dichter Moschos (een Siciliaan uit de IIIe eeuw v.C.). Aan het woord is Kupris - de moeder van Eros.

*Heeft iemand mijn kind gezien -
bij het kruispunt.
Het is ontsnapt.
Wie het mij vertelt
krijgt een grote beloning.
Hij krijgt een kus van mij.
Wie hem thuisbrengt krijgt*

² EV verwijst naar Eva-Maria Voigt, *Sappho et Alcaeus*, Amsterdam 1971.

*geen gewone kus (maar een heel
 stuk meer - voor zijn moeite).
 Het kind is gemakkelijk te herkennen.
 Het valt op tussen duizend.
 Zijn huid is niet wit (hij kleurt als vuur).
 Zijn ogen schitteren (ze zijn levend
 als een vlam).
 Zijn geest is sluw - zijn woorden vleien.
 Hij denkt niet wat hij zegt.
 Zijn stem is zacht als honing. (...)*

*Hij speelt vals.
 Hij is wild en boosaardig. (...)*

*Zijn vuisten zijn klein (maar
 ze slaan in het rond). (...)*

*Zijn lijf is bloot - zijn ziel gesluierd.
 Hij draagt (zoals vogels) twee vleugels.
 Hij vliegt naar jongens en meisjes:
 hij daalt neer in hun hart.
 Hij bezit een boog (een kleine boog).
 En die boog heeft een pijl (een kleine pijl -
 maar die vliegt tot tegen de hemel - meteen).
 Hij draagt een gouden koker op zijn rug.
 Daarin bewaart hij zijn giftig riet.
 Ikzelf ben al dikwijls verwond. (...)*

*Als je hem vindt - heb dan geen meelij.
 Breng hem bij mij (bind hem maar vast).
 Als hij weent - pas op: hij bedriegt u.
 Als hij lacht - sleep hem dan voort
 en mijd zijn kus (zijn kus doet
 pijn - zijn lippen zijn vergif).*

De lyriek behandelt Eros op erg uiteenlopende wijzen. Het is een andere opdracht en moeilijk en misschien ook niet relevant om er een systeem in te zoeken. Het is al even goed om te luisteren (te herkennen - vast te stellen - te registreren). Elk gedicht heeft zijn eigen ontroering (gevoelig - cynisch - kwetsbaar - afwijzend etc.).

Een onbekende (uit de Anthologia Palatina) ervaart de kus van Eros helemaal anders dan Aphrodite het daarnet wilde. De gevolgen zijn dan ook voor hem (en voor onze verbeelding).

*Onder de avondster gaf een kind
me een kus met zijn natte lippen.
Aa - wat een nektar - zijn mond rook naar nektar.
Ik ben nu dronken van zijn kus.
Alsof ik met volle teugen
de wijn van de liefde dronk.*

Een analoge gevoeligheid (maar ook analoge formuleringen) vinden we tussen de Anakreontea.

*Bijna was het middernacht.
De ossehoeder boog al met zijn hand
de baan van de Grote beer.
Overal sliepen de mensen - verplet
onder het gewicht van hun zorgen.
Toen bood zich Eros bij me aan.
Hij klopte met de hamer van mijn deur.
Wie heeft er (riep ik) op mijn deur geklopt -
wie slaat mijn dromen stuk?
Hij zei me: wees niet bang - doe open.
Het is een kind dat nat is van de regen.
En dat verloren liep in de nacht
(want er is geen maan).*

Meer aansluitend bij het procédé van Bredero is het volgende gedicht uit dezelfde reeks Anakreontea. De dichter wil niet alleen kam of lint zijn. Hij wil meer (hij is ondernemender).

*Aa - was ik maar je spiegel
dan wilde jij me altijd zien.
Kon ik maar je jurk zijn -
dan droeg je mij altijd.
Ik wilde wel het water zijn
waarin je lichaam baadt.
Ik wilde het parfum zijn - lief -
waarmee je je besprenkelt.
Of de band die je borsten draagt.
Of de parel aan je hals.
Ik wilde je sandaal zijn
dat minstens je voeten mij voelen.*

Van Kallimachos zijn er een zestigtal epigrammen opgenomen in de *Anthologia Palatina*. Hij schreef ze bijna zeker toen hij jong was. Hij voelt zich vrij en opgewekt. Hij houdt van plezier en van boeken. Het lijkt wel een niet-officiële Kallimachos. Maar het gaat waarschijnlijk om het meest charmante deel van zijn werk. Een voorbeeld:

*Eén helft van mijn ziel is nog in leven.
Ik weet niet of Eros de andere nam -
of de god van de dood. Wat ik weet:
de tweede helft is afgeschreven.*

Eveneens uit de *Anthologia* (van een man die de bijnaam Sofist had):

*Meisje dat rozen verkoopt
zo ontroerend als je rozen.
Je rozen - jezelf - wat verkoop je?
Misschien allebei (zonder blozen).*

Het is van alle tijden dat Eros ook ontgoocheling teweegbrengt (dat iemand van Eros verlost wil zijn - dat hij een remedie tegen de liefde wil). Bijvoorbeeld Krates van Thebe (een cynisch filosoof). Hij stapte ongevraagd bij de mensen binnen en zegde hun wat hij van ze dacht. Maar omdat hij geestig was vergaf men hem alles. Zijn remedie tegen de liefde:

*Honger is een goed remedie tegen de liefde.
En als hij het niet haalt - dan is er de tijd.
Is de liefde nog sterker dan honger en tijd
neem dan een touw - hang je op aan een mijt.*

*

* *

Een schoolvoorbeeld van erotische lyriek is de dichteres uit Lesbos die rond 600 v.C. haar hoogtepunt had: Sappho. Ik heb de bedoeling om u in het tweede deel van deze lezing met een aantal van haar teksten te confronteren. Sommige van die teksten zijn bekend omdat ze dikwijls werden vertaald of bewerkt : (bv. *φαίνεται μοι κήνος ἴσος θεοῖσιν* : *Ik vind dat hij een god is - de minnaar die vóór je zit...* denk aan Catullus, Ronsard, Boileau...). Sommige zijn bekend omdat ze een centraal thema bevatten: (bv. de ode aan Aphrodite - godin op de beschilderde troon). Sommige - omdat ze aanwijzingen geven of zouden geven i.v.m. lesbisch gedrag:

*Jij bent gekomen - je deed goed.
Ik snakke naar je - jij steekt de brand
in mijn hart.*

*Wees welkom - Gorinna - geniet
voor al de dagen die je niet
bij mij was.*

(EV 48)

De meeste teksten van Sappho zijn onbekend. De happy few die ze in het Grieks lezen of willen lezen dwalen door de kamers van een eindeloos huis.

1

Het belangrijkste kenmerk van de teksten van Sappho (zoals we die hebben) is dat ze fragmentarisch zijn. Op één gedicht na gaat het om kleine of grotere verzamelingen woorden die in een versstructuur al dan niet met elkaar te verbinden zijn, en die dragers zijn van een autonome of van een geïntegreerde betekenis. De overgang van de ene betekenis naar de andere wordt in grote mate bemoeilijkt door de materiële toestand van de tekst (door de hiaten bijvoorbeeld) en door het ontbreken van enig perspectief waarin sommige woorden of verzen of fragmenten te plaatsen zijn.

Ik heb in een gedicht van Kopland een uitmuntende methode gevonden om dat soort teksten te benaderen. Het heet Lijsterbessen:

*De dichtkunst beoefenen is
met de grootst mogelijke zorgvuldigheid
constateren dat bijvoorbeeld
in de vroege morgen
de lijsterbessen duizenden tranen dragen
als een tekening uit de kindertijd
zo rood en zo veel.*

Aan de verwondering (*de lijsterbessen duizenden tranen dragen / als een tekening uit de kindertijd*) gaat veel rationele activiteit vooraf (*met de grootst mogelijke zorgvuldigheid / constateren dat bijvoorbeeld*).

In het geval van Sappho is er eerst veel zoekwerk (puzzelen - construeren) vandoen en pas daarna komt er - dikwijls op grond van gissen en met veel risico - een stuk lied tot stand dat (bijvoorbeeld) omwille van zijn puurheid of zijn heftigheid maar meestal om zijn sensibiliteit de verwondering opwekt. Het feit dat er talrijke kritische uitgaven voorhanden zijn zowel van Sappho als van haar tijd- en landgenoot Alkaios sluit het minutieuze zoekwerk - de trage bezigheid - niet uit. Al was het maar omdat precies uit dat materiaal blijkt hoe onze-

ker men is over een definitieve versie en hoe tegenstrijdig de interpretaties kunnen zijn.

Er tekenen zich daar a.h.w. twee strekkingen af: de ene zou ik de ascetische willen noemen. Daartoe behoren bijvoorbeeld Lobel-Page en Eva-Maria Voigt. Zij publiceren (bij manier van spreken) de letters waarvan ze zeker zijn. Ze stellen geen riskante conjecturen voor. Ze laten een *crux* voor wat het is. De andere strekking neemt iets meer initiatief. Haar leden betrekken makkelijker analoge teksten bij die van Sappho. Ze zoeken sneller een mogelijke conjectuur. Ze lijken de fragmenten soms meer bevooroordeeld te lezen: ze willen enige continuïteit (synthese). Ze willen geen eindproduct dat alleen een veilig frame is. Ze willen er (redelijkerwijs) de wielen bij zodat niet enkel de filoloog maar ook de lyricus er mee kan rijden. Tot die strekking behoren bijvoorbeeld Edmonds, Barnstone en Edith Mora.

De tegenstelling tussen die twee strekkingen is soms spectaculair en de vertaler staat dan voor een fundamentele keuze. Dat geldt bijvoorbeeld voor EV 21. Bij Voigt en Lobel-Page is er weinig interpretatie mogelijk omdat ze de corrupte tekst geven - zo corrupt hij is (een goede 20 woorden). Barnstone (134) daarentegen neemt de restauratie van Edmonds over en komt tot ongeveer 45 woorden. Het geheel wordt dan een gedicht (een erotisch gedicht) over de ouderdom.

*Waren mijn borsten zwaar van melk
en in mijn schoot een kind
zou ik niet beven als mijn benen
om naar bed*

*te gaan met jou. Nu sluit de ouderdom
mijn huid in duizend rimpels. De liefde
en haar zoete pijn snijdt mij niet langer met
haar vleugels.*

*verheven
Neem de harp met zoete snaren.
Zing van de godin met violette bloemen
op haar borst.*

*het liefst
over de aarde doolt*

(EV 21)

Dat de teksten van Sappho zo corrupt zijn levert niet alleen een hoop problemen op i.v.m. interpretatie. Het geeft bovendien aan sommige (misschien aan een heel groot deel van de) fragmenten een dimensie van kwaliteit die ze oorspronkelijk (waarschijnlijk) niet hadden: het suggestieve. Enkele voorbeelden:

(voor een vriendin)

*mijn hart
helemaal
kan ik*

*En voor mij is je mooi gelaat spiegel
van de zon of de maan - zolang je
bij me bent*

heftig gestreeld

(EV 4)

Of nog:

*ben je verhinderd
ver weg van mij
alsof ik je gelaat zie*

*de barre tijd
de winter
het leed*

*Kom deze nacht nog bij mij
ik vraag het je Gongula lieve roos.
Neem je mantel wit als melk.
Mijn adem*

*hapert om je lichaam. Als ik je kleed
zie word ik vurig en mijn hart
is blij - ik heb het Kupris al
verweten.*

*Nu bid ik dat mijn verwijt
haar niet ontstemt maar dat ze jou
naar mij laat komen - vrouw die ik het
meest begeer.*

(EV 22)

Doordat in het eerste deel de verzen onvolledig zijn wordt ook het ritme van deze gedichten (zoals-we-ze-hebben) erg beïnvloed. In beide gevallen komen we tot een ritme dat voorzichtig aanzet (bij gebrek aan woorden) en dat verglijdt in het ritme van de volle strofen. Met een afgezonderd woord als 'heftig gestreeld' krijgen we dan nog een orgelpunt waar we allicht geen recht op hebben - net zoals in het volgend gedicht:

op liefde hopen

*Ik kijk en jij staat voor me
mooier dan Hermione.
Ik vergelijk je met de blonde
Helena*

*als ik mag van de goden.
Weet dit: aan jouw schoonheid
bested ik al mijn gedachten.
Ik aanbid je.*

*Dauw op de oevers
voor beiden
feesten heel de nacht.*

(EV 23)

Het fragmentarisch karakter zorgt er ook voor dat heel wat op ons afkomt als 'puntig', als heel gecondenseerd - erg intens - herleid tot essentie (hetgeen typisch lyrisch is) terwijl er in werkelijkheid (misschien) een aantal verzen rond dat fragment fladderen die dat fragment deden verdrinken als een vlinder.

*Eros heeft mijn hart geschud
zoals de bergwind op de eiken valt*

(EV 47)

*En ik: op een zacht bed
doe ik mijn lichaam bedaren.*

(EV 46)

*Kom voor me staan lief.
Laat me in je gratie kijken.*

(TR 161)³

Uit deze bedenkingen i.v.m. het fragmentarisch karakter blijkt dat we warempel twee Sappho's hebben: de oorspronkelijke en de vertaalde. De afstand tussen beiden is merkkelijk groter dan in 'gewone gevallen' - bv. een Griekse tragedie. Het versleten adagio *traduttore traditore* krijgt hier weer zijn verse betekenis. Het moet in dit geval nogal letterlijk worden begrepen.

³ TR verwijst naar Théodore Reinach en Aimé Puech, *Alcée, Sappho*, Paris 1960.

2

Een goed uitgangspunt voor de erotische teksten van Sappho is misschien fragment EV 16.

(voor Anaktoria)

*Jij zegt: cavalerie is het mooiste
op de zwarte aarde. Of infanterie.
Of marine. Ik zeg: al wat je
vurig maakt.*

*Ik kan het iedereen bewijzen:
de mooiste vrouw ter wereld - Helena -
verliet haar man - een held.
Ze vertrok*

*per schip naar Troje. Ze bande
kind en ouders uit haar hart.
Want Kupris joeg haar ver en
vurig voort.*

*De ziel van de vrouw is wispelturig
en frivool: ze denkt slechts aan vandaag.
Denk nog aan mij - Anaktoria - ook al
ben je weg.*

*Ik hield van je gracieuze stap
de helle glans op je gelaat - meer dan
van ludische wagens of hoplieten
in de strijd.*

*Ik weet: geen mens heeft alle geluk.
Ik kan verzoeken om mijn deel.*

En onverwacht...

(EV 16)

Het is duidelijk dat er in het gedicht wordt gezocht naar een norm. Die norm is *ἔρασθαι*: vurig houden van - in de ban zijn van. **ἔρασθαι* is de band tussen Sappho en Anaktoria. Zoals bij Helena is Kupris er de verwekster van. En de band tussen schoonheid en erotiek is duidelijk aanwezig.

In de lyriek van Sappho neemt de erotiek een ruime plaats in. Opvallend daarbij is haar uitzonderlijk vermogen om emotie en ratio te combineren. Over

de meest chaotische toestanden spreekt/zingt zij geordend. Over de vaagste belevenissen spreekt/zingt ze helder. Zij is in staat om tegelijk koel en teder te zijn. Zij is niet sentimenteel. Zij bezit de gave om accuraat waar te nemen en woorden te vinden die accuraat weergeven. Als het ware objectief - ook al gaat het om haar eigen emoties. Daarvan is het proto-type φαίνεται μοι.

*Ik vind dat hij een god is -
de minnaar die vóór je zit
en tegen je wang je tedere
woorden hoort*

*je lief hoort lachen - wat mijn
hart deed schokken in mijn borst.
Als ik naar je kijk staan al mijn
woorden stil.*

*Mijn tong wordt stom. Fijn vuur
glijdt door mijn snelle huid. Mijn
ogen worden blind. Mijn oren
duizelen.*

*Klam zweet loopt over mij en
heel mijn lichaam beeft. Ik ben
bleker dan gras: ik voel de
dood vlak bij.*

Laat mij dit verdragen - want...

(EV 31)

I.v.m. erotiek zijn heel wat gedichten gewijd aan de godin van de liefde: Kupris/Aphrodite. Het eerste boek van Sappho opent met een monumentaal gedicht (het enige quasi volledige dat we hebben) waarin Aphrodite wordt aangesproken. Gewoonlijk betitelt men het gedicht als een ode aan Aphrodite. Maar het accent ligt misschien niet zo zeer op Aphrodite als wel op de innerlijke toestand van Sappho: zij wordt 'gekweld door zorgen en verdriet' en ze verlangt naar de vrouw die er niet is. Aphrodite moet redding brengen. Het is een levendig gebed (ook al omdat er een flash-back en een dialoog in voorkomt).

*Godin op de beschilderde troon - Aphrodite
behendige dochter van Zeus. Ik vraag u:
kwel me niet met zorgen of verdriet
heerseres.*

*Kom bij me. U hebt me reeds verhoord
van overal mijn verre stem gehoord
het gouden huis van Zeus verlaten
op uw span.*

*De mussen brachten u vanuit de hemel
(mooi en snel: hun vleugels trilden)
naar de donkere aarde. Dwars door
de lichtzee.*

*Ik zag ze plots komen. Zalige godin
glimlach op uw onsterfelijk gelaat
u vroeg me wat voor pijn ik leed en waarom
ik u riep*

*en wat het groot verlangen was van mijn
razend hart: "Wie moet ik in je lieve armen
drijven - Sappho. Wie heeft je
bedrogen?"*

*Loopt ze weg - ze zal je morgen zoeken.
Wil ze geen geschenken - morgen geeft ze er .
En vrijt ze niet - ze vrijt je morgen op - al
wil ze niet."*

*Kom bij me - kom vandaag. Verlos me
uit dit leed. Wat mijn hart wil hebben
laat mijn hart het hebben. Help me
in de strijd.*

(EV 1)

Minder dramatisch en minder bewogen dan de ode aan Aphrodite maar getuigend van een sensualiteit die Sappho ook in de natuur onderkent is fragment EV 2. Het is (op zichzelf) misschien meer ode dan het vorige. Het is gewijd aan Kupris. Het behoort tot de reeks epithalamia (bruiloftsliederen).

(voor Kupris)

Daal uit de hemel neer.

*Kom van Kreta hierheen - naar je heilig
huis: het milde bos van appelbomen
het altaar en de blauwe geur
van wierook.*

*Water ruist koel langs de takken.
 Boven de schaduw bloeien de rozen.
 De blaren beven: slaap glijdt naar
 beneden.*

*De weide wild van voorjaarsbloemen.
 Paarden wachten en de wind waait zacht
 als honing.*

*Kom Kupris. Omkrans je hoofd.
 Schenk in gouden schalen
 teder versneden nectar
 voor het feest.*

(EV 2)

Liederen rond bruiloft getuigen wel eens tegelijk van weemoed en blijheid. Blijheid om het feest en het nieuwe leven. Weemoed omdat aan het vorige leven een einde komt. Over de eerste en de laatste nacht gaat het (fragment uit het lied van de bruidegom).

(voor de bruidegom)

eerste nacht

*De meisjes feesten rondom je huis
 bezingen tot de morgen
 je liefde je bruid met borsten
 als bloemen.*

*Ga je laatste nacht niet naar bed.
 Zoek je wakkere vrienden.
 Je moet minder slapen dan de
 nachtegaal.*

(EV 30)

Tot de ontroerendste liederen van Sappho behoren die over haar relatie met andere vrouwen. Uit degene die al gelezen zijn blijkt een ongewone subtiliteit, een grote affectie, drang naar lijfelijheid, gevoel voor harmonie en heftigheid. De meeste van die liederen zijn tegelijk brutaal en kwetsbaar, onbevangen en sensueel. Ze zijn: 'heerlijk teder geweld'.

*heerlijk
 teder geweld
 het hart is moe
 gaat zitten*

*Wij staken ons zingen - lieve meisjes
de morgen is vlak bij.*

(EV 43)

Enkele fragmenten van Sappho behandelen het thema afscheid: de geliefde die er niet meer is. De herinnering is zalig - het gemis doet pijn.

*Ik zei: heerlijke vrouwen
als je oud bent wil je dromen
van je jeugd - van wat we samen
deden.*

*We hebben veel heiligs en moois
gedaan. Nu ben je weg uit de stad.
Ik begeer je. Scherp verdriet bijt
in mijn hart.*

(EV 24a)

Eén van de vrouwen die Sappho prefereerde was Atthis. Toen Atthis naar Sardes vertrok schreef Sappho een lied met dezelfde bewogenheid die we aantreffen in de ode aan Aphrodite. De vorm van het lied (strofen van drie kortere verzen) - het invoegen van dialoog en opsommingen voeren het ritme én het verlangen én de verrukking op.

(voor Atthis)

*Zij is weg
ik zou wel dood willen zijn.*

*Zij ging ze zei ze weende:
ik lijd lieve Sappho
ik ga tegen mijn zin.*

*Ik heb haar gezegd: ween niet
nu je gaat - denk veel aan mij
je weet: ik loop met je mee.*

*Of zal ik je nog eens vertellen
wat jij misschien al vergat:
de wondere dagen tesamen*

*de plek waar jij naast mij
je hoofd met kransen tooide
van viooltjes rozen en saffraan.*

*De bonte bloemen om je hals.
Je huid met brentium (het
koninklijk parfum) besprenkeld.*

*Als je dan bij mij kwam slapen -
slapen op een donzig bed.*

(TR 93)

Toen er een hele tijd overheen was gegaan schreef Sappho een ander lied voor Atthis. De weemoed blijft. De heftigheid is vervangen door enige berusting. De weinige woorden roepen de hele wereld van vroeger weer op.

*Ik had je lief Atthis - lang geleden.
Ik was een vrouw welig als een bloem.
Jij leek een kind: klein en onbeholpen
voor het spel.*

(EV 49)

De aandacht en de zorg van Sappho gingen niet alleen naar vrouwen en godinnen. Haar broer Charaxos gaf haar heel wat emoties - met name toen hij (a.h.w. gedreven door Eros) naar Egypte vertrok en daar luisterde naar 'de roep van Doricha' (die o.a. met zijn fortuin ging lopen). Dat griefde Sappho. Ze overstelpt haar broer met verwijten. Ze schaamt zich over zijn gedrag. Ze waar-schuwt hem:

*Jij zwelt van trots.
Je hart maakt je blind.
Maar ik ben niet van zins om
zwak te zijn.*

*Twijfel niet.
Ik weet: je zal boeten
want je bent slecht.*

(EV 3)

Het moet haar dan ook grote voldoening hebben gegeven toen de toestand opklaarde en Charaxos naar huis terugkeerde. Ze roept Kupris en de dochters van de zee bij mekaar om hem in zijn besluit te steunen:

*Laat hem zijn zuster eer aandoen.
Bevrijd hem van de boze drift
die zijn hart gisteren teisterde.*

*Als hij hoort hoe de verwijten
van de burgers mijn huid kerfden...*

*Als hij thuis komt
binnenkort...*

(EV 5)

En om zeker te zijn dat de 'sirene' Doricha haar stem verliest en zich niet verder ontsluit bezweert Sappho Kupris:

(voor Charaxos)

*Kupris - zalige godin - ik vraag
een veilige reis voor mijn broer.*

*Hij heeft zijn fout hersteld.
Behoed hem voor de storm.
Breng hem behouden thuis.*

*Kupris - wees vlijmscherp voor Doricha.
Anders wordt ze trots en roept ze:
hij komt terug naar mijn hete
vrijerij.*

(EV 15)

Een veel zachtaardigere taal gebruikt Sappho als het om haar kind gaat. Het heeft de naam van Sappho's moeder: Kleïs. Sappho wil het 'om niets ter wereld kwijt'. Het gedicht klinkt zo naïef als een rijmpje.

*Ik heb een heel lief meisje
een gouden bloem - mijn Kleïs.*

*Niet voor het lieflijke Lesbos
niet voor het lydische goud
krijg je mijn lieve Kleïs niet.*

(EV 132)

Tenslotte wil ik het hebben over twee gevoelens die de ziel van Sappho betreffen als ze alleen was (en waarmee ze moest huizen in alle intimiteit). Er is vooreerst haar onrust. Ze verwoordt die o.a. in EV 20 - een gedicht met beelden die in de Griekse lyriek en in het Griekse toneel frequent opduiken: die van het schip en de zee. Het fragment is erg gerestaureerd en hier en daar duister maar het verband tussen de storm en de woelige gemoedstoestand van Sappho is meer dan acceptabel.

*Geef zalige godin
schittering en geluk.*

*Laat ons schip met voorspoed
de haven bereiken
de zwarte aarde.*

*Bij storm zijn de matrozen bang.
Zij werpen de vracht overboord.
Zij sturen hun schip
naar de kust.*

*Laat mij nooit op zee zijn
als de storm er woedt.
Laat mij niet zinloos alle vracht
verdrinken.*

*Laat de god van de zee
met zijn stromende stoet
mijn vracht aanvaarden.*

*werken
de kust*

(EV 20)

Misschien drukt het bekende fragment over de avond het einde van de onrust uit. Na een hele dag gedood te hebben komen dieren en mensen weer thuis - ze voelen zich geborgen in hun stallen en bij hun moeder. Ik wil u een Griekse tekst (al is hij betwist) niet onthouden omdat al meteen blijkt hoe briljant de structuur van dit fragment is.

ἔσπερε πάντα φέρησι ὅσα φαίνολις ἐσκέδασ' αὔωσι
φέρησι ὄϊν φέρησι αἶγα φέρησι ἄπυ μᾶτερι παῖδα (EV 104a)

Het eerste vers begint met ἔσπερε/avond en eindigt met αὔωσι/morgen en het sluit de hele (πάντα) beweging in van weggaan (ἐσκέδασ') en terugkeren (φέρησι). Het krijgt een adjectief (φαίνολις) - dat op zichzelf 'schitterend/helder' betekent en dat niet alleen de morgen maar ook het vers versiert.

Het tweede vers heeft drie geledingen die telkens worden ingeleid door φέρησι/terugkeren en die over het vers zijn verspreid in de verhouding 1/4 1/4 1/2. Het deel 1/2 gaat over moeder en kind. Het eindigt met παῖδα. Het eerste deel van dit vers eindigt met αἶγα (dat klankverwant is).

*Avond - jij brengt alles terug wat de heldere morgen verstrooit.
Je brengt het schaap je brengt de geit je brengt het kind bij de moeder
terug.*

Het schrijnendste gevoel van Sappho is wellicht de eenzaamheid. Sappho was vervuld van alle godinnen van de liefde (die haar inwijdden in de verrukkelijke geheimen). Zij werd omgeven en gestreeld door natuur en vrouwen. Zij muntte zo uit in de kunst van het lied dat ze Muze werd genoemd. En toch zong ze in alle stilte over haar eenzaamheid. Misschien als de onbereikbare geliefde (en dan denk ik aan fragment EV 105: *de appel - hoog aan de hoogste tak - de plukkers konden er niet bij*). Misschien als de vrouw die soms voor niemand een geliefde was.

*De maan is weg
de Pleiaden zijn weg
het is middernacht.
De tijd loopt voorbij.
Ik lig op mijn bed - alleen.*

(EV 168b)

*
* *

Over Sappho is weinig geweten. Ik citeer één getuigenis: de papyrus Oxyrrhynchus 1800.1.1:

*Over Sappho.
Sappho is afkomstig van Lesbos van de stad Mutilene. Haar vader was Skamandronumos. Ze had drie broers: Eriguos, Larichos en Charaxos. Charaxos was de oudste. Hij vertrok naar Egypte en spendeerde aan een zekere Doricha het grootste deel van zijn fortuin. Van Larichos (de jongste) hield zij het meest. Zij had een dochter - Kleïs. Dat was ook de naam van Sappho's moeder. Door sommigen wordt Sappho bekritiseerd: zij zou zedeloos en vrouwenminnares zijn geweest. Zij was (naar men zegt) afstotelijk en helemaal niet mooi om te bekijken - want ze had een donker uiterlijk en ze was klein van gestalte.*

Johan BOONEN